

Юрій Вітренко,

кандидат економічних наук, доцент,

Заслужений економіст України,

провідний науковий співробітник відділу соціальних

та інституційних трансформацій вищої освіти,

Інститут вищої освіти НАПН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СКЛАДОВОЇ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Прискорене та ефективне повоєнне відновлення України після перемоги у війні з РФ, входження України до Європейського Союзу та демографічні виклики, окреслені у Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року (Розпорядження КМУ № 922-р від 30 вересня 2024 р.), об'єктивно вимагають суттєвих трансформаційних перетворень у сфері вищої освіти України. Кардинальні зміни у структурі економіки та ринку праці повоєнної України зумовлюють необхідність перегляду підходів до підготовки фахівців.

Дослідники Інституту вищої освіти НАПН України визначають трансформацію вищої освіти як зміну інституційно встановлених вимірюваних обсягів знань, умінь та навичок, що мають відповідати вимогам конкретних кваліфікацій, обумовлених потребами ринку праці та науково-технічним прогресом. Це включає перегляд складу назв кваліфікацій, термінів здобуття освіти, мережі закладів вищої освіти (ЗВО), вимог до вступників та викладачів, а також методів розрахунку вартості освітніх послуг та організаційно-правових статусів ЗВО.

Головним міжнародним інститутом, що має стати основою успішної трансформації вищої освіти України, є Глобальна конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти (ЮНЕСКО, 2019), яка набрала чинності 5 березня 2023 року (Конвенція). Вона є першим освітнім договором ООН у сфері вищої освіти. Незважаючи на міжнародні заклики до ратифікації, станом на травень 2025 року Україна цю Конвенцію не ратифікувала.

Конвенція встановлює універсальні принципи визнання навчальних курсів, документів про освіту та кваліфікацій для поліпшення доступу до ЗВО у всьому світі та забезпечення мобільності. Вона гарантує справедливу та прозору оцінку закордонних кваліфікацій без дискримінації.

Конвенція містить 35 термінів та їх визначень, зокрема «кваліфікація вищої освіти», «вища освіта», «заклад вищої освіти», «компетентний орган з визнання», «результати навчання», «програма вищої освіти». Особлива увага приділяється поняттю «компетентний орган з визнання», який має оцінювати кваліфікації та приймати рішення про їхнє визнання, а не безпосередньо ЗВО.

Серед 10 цілей Конвенції (Розділ II) виділяються:

- сприяння глобальній мобільності та зміцненню статусу вищої освіти для взаємної вигоди власників кваліфікацій, ЗВО, роботодавців та інших установ.

- Розробка інклюзивної глобальної рамки для справедливого, прозорого та надійного визнання кваліфікацій.

- Оптимізація використання людських та освітніх ресурсів для сталого розвитку.

Основні принципи визнання кваліфікацій Конвенції (Розділ III) містить ключові принципи включають довіру, чіткі критерії, чесні та недискримінаційні процедури.

Обов'язки держав-учасниць Конвенції (Розділ IV) містить положення щодо визнання кваліфікацій, що надають доступ до вищої освіти, визнання періодів навчання, попередньої освіти, а також часткового навчання та кваліфікацій біженців. Ці положення мають бути імплементовані в українське законодавство.

Завершений порівняльний аналіз положень Конвенції з національним законодавством України, зокрема законами «Про освіту» та «Про вищу освіту», а також постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» та «Про затвердження Положення про Реєстр кваліфікацій», свідчить про існуючі невідповідності чинних нормативно-правових актів вимогам Конвенції. Ключовим завданням трансформації української системи вищої освіти є досягнення безперешкодного визнання українських кваліфікацій за кордоном, що вимагає розробки та прийняття Закону України «Про кваліфікації вищої освіти» та внесення відповідних змін до існуючої законодавчої бази.

Ця необхідність обумовлює критичний аналіз чинної Стратегії розвитку вищої освіти України та нагальну потребу в розробці нової.

«Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки», схвалена Розпорядженням КМУ № 286-р від 23 лютого 2022 року, втратила свою актуальність через повномасштабне вторгнення. Аналіз Звіту про її реалізацію у 2022-2023 роках, проведений Інститутом вищої освіти НАПН України, показав невтішні результати: з 51 запланованого заходу лише 8 (16%) було виконано, 20 (39%) перебувають у стані "виконується" без конкретизації, а 23 (45%) – «від терміновано» без належних обґрунтувань.

Заявлене МОН, що «Цілі та завдання Стратегії є детальною дорожньою картою для відбудови та продовження реформування системи вищої освіти в післявоєнний період», не відповідає реальності. Стратегія, розроблена в умовах мирного часу, об'єктивно не може слугувати ефективним планом в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Визнати Розпорядження КМУ № 286-р від 23 лютого 2022 року таким, що втратило чинність.

Розробити та затвердити нову Стратегію трансформації вищої освіти України в контексті відновлення країни від наслідків війни та на шляху до європейської інтеграції на 2025-2035 роки.

Трансформація організаційно-правових статусів ЗВО та інтеграція в національну економіку

Трансформація ЗВО України можлива лише за умови приведення їх організаційно-правових статусів у відповідність до вимог міжнародних та національних інститутів сучасної економіки України. Економіка розглядається як сукупність резидентських інституційних одиниць, і ЗВО як такі одиниці мають бути віднесені до одного з п'яти інституційних секторів, визначених Системою національних рахунків 2008 (СНР-2008):

сектор нефінансових корпорацій;

сектор фінансових корпорацій;

сектор державного управління;

сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства (НКОДГ);

сектор домашніх господарств.

Віднесення ЗВО до секторів здійснюється за критеріями ринкового/неринкового виробництва та контролю з боку держави:

Ринкові виробники: Переважна більшість ЗВО є ринковими виробниками, оскільки продають більшу частину своїх послуг за економічно значущими цінами. Вони мають бути віднесені до сектору нефінансових корпорацій, як це прямо зазначено в СНР 2008.

Неринкові виробники: Деякі ЗВО (військові, правоохоронні, релігійні) можуть бути неринковими виробниками. Вони відносяться або до сектору НКОДГ (якщо не контролюються державою), або до сектору державного управління (якщо контролюються державою).

Чинна практика регулювання організаційно-правових статусів ЗВО України не узгоджується з цими міжнародними та національними інститутами (зокрема, Класифікацією інституційних секторів економіки – KICE, затвердженою Наказом Держстату від 03 грудня 2014 року № 378).

Закони України «Про вищу освіту» та «Про освіту» встановлюють статуси «бюджетна установа», «неприбутковий заклад вищої освіти» та «прибутковий заклад вищої освіти», але їхні визначення відсутні у цих законах.

Визначення «бюджетної установи» у Бюджетному кодексі України (повністю утримується за рахунок бюджету) не відповідає реальній практиці фінансування переважної більшості державних та комунальних ЗВО, які мають значні власні надходження.

Перебування ЗВО у статусі «державна/бюджетна установа» унеможливорює впровадження інституційної (в тому числі фінансової) автономії для державних ЗВО через обмеження, встановлені Конституцією України (стаття 95) щодо видатків Державного бюджету.

Висновок. Переважна більшість державних та комунальних ЗВО України в статусі «державна/бюджетна установа» не відповідає положенням сучасних міжнародних інститутів і є значною перешкодою для підвищення ефективності їх діяльності.

Основні проблеми сфери вищої освіти України, що потребують вирішення в новій Стратегії

Нова Стратегія трансформації вищої освіти України на 2025-2035 роки має передбачити вирішення наступних нагальних проблем:

Відсутність офіційної статистичної інформації, що дозволяє здійснювати порівняльний аналіз з провідними країнами світу. Чинні «Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні» (2010 р.) не відповідають сучасному «Керівництву щодо складання сателітного рахунку освіти та професійної підготовки» (СРОПП, 2020 р.), схваленому Європейською Економічною комісією ООН.

Нагальна потреба у післявоєнному відновленні вищої освіти України висвітлює низку критичних проблем, серед яких ключовими є відсутність національного нормативно-правового акту, що чітко визначав би стратегію відновлення сфери вищої освіти з урахуванням міжнародних інститутів, а також невідповідність поточної мережі закладів вищої освіти повоєнним потребам України та її регіонів. Ця невідповідність зумовлена наслідками війни, значними демографічними змінами та переміщенням підприємств, що, в свою чергу, призводить до невідповідності обсягів підготовки фахівців за конкретними кваліфікаціями вищої освіти актуальним потребам ринку праці та відбудови країни.

Українська система вищої освіти стикається з нагальною потребою у трансформації, що зумовлена як невідповідністю чинних інституційних положень міжнародним стандартам, так і викликами повоєнного відновлення.

Ключові проблеми та рекомендації:

Невідповідність міжнародним нормам: Базові положення чинних інститутів України щодо кваліфікацій вищої освіти не відповідають вимогам Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій вищої освіти (ЮНЕСКО, 2019).

Рекомендація: Ратифікувати Глобальну конвенцію.

Рекомендація: Розробити та прийняти окремий Закон України «Про кваліфікації вищої освіти України».

Застаріла стратегія розвитку: Положення чинної «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» втратили свою актуальність у зв'язку з повномасштабним вторгненням.

Рекомендація: Визнати Розпорядження КМУ № 286-р від 23 лютого 2022 року таким, що втратило чинність.

Рекомендація: Розробити та затвердити нову Стратегію трансформації вищої освіти України на 2025-2035 роки, яка має враховувати наслідки війни, демографічні зміни, переміщення підприємств та інтеграцію до європейського простору вищої освіти.

Висновок. Трансформація вищої освіти України є критично важливою для забезпечення країни кваліфікованими кадрами для післявоєнної відбудови та успішної інтеграції до Європейського Союзу. Це вимагає комплексного перегляду законодавства, адаптації до міжнародних стандартів та стратегічного планування, що відповідає реаліям сьогодення та майбутнім викликам.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України (2010). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Вітренко Ю. М. (2019). Вимірювання результатів економічної діяльності державних і комунальних закладів вищої освіти України як суб'єктів сучасної ринкової економіки // Освітня аналітика України. Вип. 1. С. 31–46. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/3_Vitrenko_15_2019_31_46-1.pdf
3. Вітренко Ю. (ред.) (2020). Механізми розширення фінансової автономії закладів вищої освіти України : Колективна монографія / Ю. Вітренко, І. Власова, В. Ворона, І. Жиляєв, С. Мельник, В. Ковтунець, О. Базелюк; за заг. ред. Ю. Вітренка. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 240 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Mekhanizmy-fin-avtonomii-zVO-Ua_mon_IVO-2020-240p_avtors-kollektiv.pdf
4. Вітренко Ю., Ворона В. (2021). Організаційно-правові статуси закладів вищої освіти України в умовах сучасної економіки // Вища школа, 11(207) 2021. С. 45–58.
5. Державна служба статистики України (2014). Класифікація інституційних секторів економіки (KICE). 39 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/%D0%9A%D0%86%D0%A1%D0%95_2014.pdf
6. Закон України «Про вищу освіту» (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
7. Закон України «Про освіту» (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
8. Кабінет Міністрів України (2022). Розпорядження «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки.

№ 286-р. від 23 лютого 2022 року. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

9. МОН України (2024). Звіт про хід реалізації у 2022-2023 роках Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. 19 с. URL:
<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2024/05/10/Zvit.pro.khid.realizatsiyi.stratehiyi.2022-2023.rr-10.05.2024.pdf>

10. UNESCO (2019). Global Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education. 98 p. URL:
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373602/PDF/373602eng.pdf.multi.page=3>

11. UNESCO (2020). A practical guide to recognition: implementing the Global Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education. 30 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374905>

12. United Nations (2009). System of National Accounts 2008 (2008 SNA) / European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank. New York: United Nations. 722 p. URL:
<https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf>

13. UNECE (2020). Satellite Account for Education and Training Compilation Guide. URL:
<https://unece.org/DAM/stats/publications/2020/ECECESSTAT20201.pdf>